

Pitäisikö yhteiskuntatieteet avata?

RISTO HEISKALA

Jos yhteiskuntatieteilijöitä on uskomisen, yhteiskuntatieteet ovat aina kriisissä, mutta onneksi kulloisellakin puhujalla on tarjottavanaan ratkaisun avaimet. Tämä artikkeli noudattaa tuota hyväksi havaittua kaavaa. Se lähtee liikkeelle Immanuel Wallersteinin 1990-luvun lopussa käynnistämästä yhteiskuntatieteiden fragmentoituneisuuskeskustelusta ja tarkastelee sen jälkeen ensin Wallersteinin omia ja sitten Michael Mannin historiallisen sosiologian kriisiin tarjoamia ratkaisuesityksiä. Edellisiä voidaan pitää ongelmallisina ja jälkimmäistä kaikesta laaja-alaisuudestaan huolimatta liian kapeana aikakautemme polttavimpien ongelmien analyysiin. Siksi käsittelenkin seuraavaksi Mannin ideologisiin, taloudellisiin, sotilaallisiin ja poliittisiin valtalähteisiin keskittyvän ns. IEMP-mallin laajentamista vieläkin kattavammaksi tutkimusohjelmaksi, joka tiivistyy ns. NACEVP-malliksi. Lopuksi elaboroin mallin käyttöä tutkimuksessa analysoimalla sen avulla populismin viimeaikaista nousua OECD-maissa, ja aivan viimeiseksi teen yhteenvedon.¹

¹ Kirjoitus perustuu Suomen Filosofisen Yhdistyksen vuosikokouksessa 15.2.2017 pidettyyn esitelmään. Kiitän Ilkka Niiniluotoa, Uskali Mäkeä ja Sami Pihlströmiä tilaisuudessa käydystä keskustelusta sekä

Avatkaa yhteiskuntatieteet!

Toimiessaan Kansainvälisen sosiologiyhdistyksen (ISA) puheenjohtajana pohjoisamerikkalainen historiallinen sosiologi Immanuel Wallerstein käynnisti portugalilaisen Gulbenkian-säätiön tukemana hankkeen, jossa kymmenen vaikutusvaltaista eri alojen asiantuntijaa pohti yhteiskuntatutkimuksen ongelmia. Pohdinnan tulokset julkaistiin vuonna 1996 raportissa, jonka otsikko oli *Open the Social Sciences* (Wallerstein et al. 1996). Raportissa päädyttiin toteamaan, että yhteiskuntatieteet ovat kriisissä. Raportti täytti viime vuonna kaksikymmentä vuotta, minkä kunniaksi Gulbenkian-säätiö järjesti Madridissa kansainvälisen konferenssin aiheesta. Raportin edelleen ajankohtaisen sisällön lisäksi tämä konferenssi on tehnyt sen uudelleen ajankohtaiseksi, eikä vähiten Suomessa, koska konferenssin ohjelmatoimikuntaa johti akatemiaprofessori Uskali Mäki ja monet hänen johtamansa Suomen Akatemian yhteiskuntatieteiden filosofian huippututkimusyksikön tutkijat niin ikään kontribuoivat konferenssin järjestelyihin ja ohjelmaan.

Raportin mukaan kriisin syy paikantui jo 1800- ja 1900-lukujen taitteeseen, jolloin yhteiskuntaa tutkivien tietomuotojen arkkitehtoniikka muuttui tavalla, joka edelleen jäsentää toimintaympäristöämme. Tuolloin nimittäin eriytyivät toisistaan ne tietomuodot, joita mm. Talcott Parsons (1937) aikanaan kutsui ”perusyhteiskuntatieteiksi”. Ne jakoivat yhteiskunnan keskenään kolmeen sfääriin. Jaon mukaan

- *politiikkatiede* tutkii ensisijaisesti valtaa ja yhteiskunnan julkista sektoria,
- *taloustiede* tutkii niukkuutta ja yhteiskunnan yksityistä sektoria sekä
- *sosiologia* tutkii sitä, mikä jää jäljelle, eli sosiaalista vuorovaikutusta, kansalaisyhteiskuntaa ja arkielämää.

Ajatuksen anonyymejä referoituja ja päätoimittajaa myöhemmistä kommentteista.

”Perusyhteiskuntatieteet” ovat kukin omia diskurssejaan omine peruskäsitteineen eivätkä ne juuri kommunikoi keskenään. Niinpä niiden muodostumisen jälkeen kukaan ei enää tutkinut yhteiskuntaa kokonaisuutena. Lisäksi aika ja kulttuuri marginalisoitiin ”perusyhteiskuntatieteiden” kentän ulkopuolelle eikä niitä tutkivia disiplineja eli *historiaa* ja *antropologiaa* pidetty yhteiskuntatieteinä lainkaan. Kaikkiaan siis syntyi moderni tieteellinen työnjako, joka mahdollisti yhä huolellisemman ja syvemmälle tunkeutuvan erityistieteellisen tutkimuksen, mutta samalla fragmentoituneet yhteiskuntatieteet menettivät kykynsä puhua yhteiskunnasta yhtenä kokonaisprosessina tai totaliteettina.

Raportin pääanti oli tämä analyysi yhteiskuntatieteiden ongelmallisesta fragmentoitumisesta, mutta se sisälsi myös esityksiä asiantilan korjaamiseksi. Lisää vastaavia esityksiä on löydetävissä myös Wallersteinin muusta tuotannosta.

Wallersteinin kaksi ratkaisuesitystä

Kuten sanottua, *Open the Social Sciences* -raportti pohjautui kymmenen eri aloilta tulleen vaikutusvaltaisen tutkijan työhön. Tässä työssä oli helpompaa päästä yhteisymmärrykseen sairaudesta kuin sen hoidosta. Toisin sanoen yhteisymmärrys ongelmista löytyi eli kaikki halusivat löytää tavan päästä balkanisoituneesta tutkimuksesta yhteiskunnallisen totaliteetin tutkimukseen. Ryhmällä ei kuitenkaan ollut mitään yhteistä tutkimusohjelmaa, joten sen suositukset jäivät organisatoristen nyrkkisääntöjen tasolle. Esitän tässä suosituksista kaksi tärkeintä.

Lisää riskirahoitusta ja tukea tieteidenvälisille hankkeille: Tämä on nykyisin kaikista yliopistojen ja tutkimusrahoitusorganisaatioiden juhlapuheista ja politiikkadokumenteista tuttu hokema. Tosiasiassa kuitenkin vain melko vähän tukea kanavoituu tähän suuntaan. Näin on kahdesta syystä. Ensinnäkin, riskitutkimuksen tekijöiden työ on hidasta ja sitä on hankala saada julkaistua arvovaltaisimmilla foorumeilla, jotka tunnetusti suosivat ensisijaisesti jo vakiintuneisiin tutkimusohjelmiin nojaavan

tutkimuksen julkaisemista. Monitieteisen riskitutkimuksen tekijöiden on siis hankala esittää tutkimusrahoittajille ja yliopistojen rekrytoijille riittävän vakuuttavia näyttöjä riittävän nopeassa aikataulussa välttyäkseen tutkimusrahoituksen katkaisemiselta ja tappioilta kamppailussa yliopistollisista positioista. Toiseksi, tutkimusrahoitusta jakavat elimet kootaan yleensä dissiplinipohjaisesti, joten kun kaikki päätöksiä tekevän elimen jäsenet ajavat ensisijaisesti oman tieteenalansa etua, tieteidenvälisille hankkeille ei loppupelivaiheessa usein ole puolustajia, vaikka kaikki myöntävätkin, että ne ovat ”mielenkiintoisia”. Molemmista edellä mainituista syistä yksittäisen dissipliinin rajoissa pysyttäytyvä normaalitiede on huomattavasti varmempi tie akateemiseen urakehitykseen kuin monitieteinen riskitutkimus.

Kaksoisaffiliaatiot pakollisiksi: Esitys on siinä mielessä hyvä, että pakkohan on jotain oppia, jos on oman dissiplininsä lisäksi töissä myös jossain toisessa. Toisaalta, ilman sisällöllisen tutkimusohjelman tukemaa jäsenysperiaatetta ratkaisu voi johtaa myös hengettömien ”ongelmakeskeisten tutkimusalojen” lisääntymiseen ja ylipäättään ritualistiseen yhteistyöhön, mitä myös raportin omassa analyysiosassa pidetään yhtenä nykytilan ongelmista. Tämä huoli on nyky-Suomessakin sitä ajankohdaisempi mitä hegemonisemmaksi käy muotiin tullut tyhjä puhe ”ilmiöpohjaisesta” tutkimuksesta tieteenalapohjaisen korvaajana.

Eivät siis näytä yhteiskuntatutkimuksen fragmentoituneisuuden ongelmat ratkeavan *Open the Social Sciences* -raportin suosituksin (tarkempi raportin, sen suositusten ja niiden ongelmien erittely löytyy siitä sen ilmestymisen aikoihin kirjoittamastani arvostelusta Heiskala 1998). Wallerstein ei tietenkään ollut niin naiivi, ettei olisi nähnyt institutionaalisen raportin ongelmia. Institutionaalisen kontekstin ulkopuolella hänellä olikin jo aikaisemmin esittää omaan tutkimusohjelmaansa perustuva ratkaisu. Sen puitteissa hän oli identifioinut pääongelman jo aikaisemmin kirjassaan *Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth Century Paradigms* (Wallerstein 1991) ja ongelman ratkaisut liittyivät hänen historiallisen sosiologian varianttiinsa,

joka tunnetaan nimellä maailmanjärjestelmänalyysi (lyhyitä johdatusia ks. Wallerstein 1987 ja 2004; varsinainen tutkimus ks. Wallerstein 1974, 1980, 1989 ja 2011).

Tämä ratkaisu on tutkimusohjelmajoinen ja sillä on siksi selkeä koherenssi. Siihen liittyy silti myös ongelmia, jotka liittyvät siihen, ettei kyseinen tutkimusohjelma ole mitenkään kriittikittävästi muiden tutkijoiden keskuudessa hyväksytty. Poimin seuraavassa laajasta keskustelusta esiin kolme ongelmaa, jotka riittävät perustelemaan sen, että seuraavassa osastossa etsin ratkaisua toisaalta.

Ensinnäkin, maailmanjärjestelmänalyysi on riippuvuusteorian laajennettu versio. Andre Gunder Frank ja hänen työtoverinsa kehittivät sen alun perin selittämään Latinalaisen Amerikan alikehitystä. Teorian mukaan sen syynä ovat riippuvuusrakenteet suhteessa USA:n talouteen, joka on vaurastunut riistämällä Latinalaista Amerikkaa pakottamalla sen raaka-aineita ja matalalle jalostettuja tuotteita tuottavaksi osapuoleksi oman taloutensa alihankintaketjuissa. On olemassa empiiristä näyttöä, jonka mukaan riippuvuusteoria selittää pätevästi ainakin osan Latinalaisen Amerikan ja USA:n talouden suhteesta (Frank 1971; Carduso & Faletto 1979). Wallerstein kuitenkin yleistää maailmanjärjestelmänalyysissään riippuvuusteorian ajatuksen keskus-semiperiferia-periferiaketjujen varaan organisoituvista riistorakenteista koko maailmaan. Tämä yleistys toimiikin joidenkin maailmantalouden osien mutta ei kaikkien osalta. Niinpä mm. Manuel Castells (1996) on perustellusti huomauttanut, että jos vertaamme Afrikan ja Aasian viimeaikaista taloudellista kehitystä, havaitsemme, että pahinta ei ole joutua pakotettuun yhteistyöhön alihankkijaketjussa vaan joutua marginalisoiduksi koko maailmantalouden järjestelmän ulkopuolelle. Näyttääkin siis siltä, että maailmanjärjestelmänalyysin tutkimusohjelman yleisyystaso ei riitä välityskonseptiksi yhteiskuntatieteiden välillä. (Näistä kritiikeistä ja vaihtoehtoista lähestymistavoista tarkemmin ks. Heiskala 2016.)

Toiseksi, vaikka Wallersteinia yleensä pidetään nimenomaan marxilaisena tutkijana ja tässä mielessä jonkin tyyppi-

senä poliittisena taloustieteilijänä, maailmanjärjestelmäanalyysin lähempi tarkastelu osoittaa, että hänen kuvauksensa talouden toiminnasta on pikemminkin aivan tavallisen koulutaloustieteen variantti lisättynä epäilyttävillä oletuksilla ns. pitkistä aalloista. Kun koulutaloustiede on Wallersteinin omankin analyysin mukaan vain yksi karsinoiduista ”perusyhteiskuntatieteistä” ja kun pitkien aaltojen teoriaa kohtaan on esitetty murskaavia kritiikkejä (esim. Mann 2013a), voi olla, ettei ohjelman syvällisyys riitä yhteiskuntatieteiden välityskonseptiona toimimiseen.

Kolmanneksi, Wallersteinin tutkimusohjelma on huomattavan talouskeskeinen ja tässä mielessä ehkä liian yksipuolinen toimiakseen yhteiskuntatieteiden välityskonseptiona. Näistä syistä pidän järkevänä etsiä välityskonseptiota muualta ja käynnyn tässä tarkoituksessa seuraavassa osastossa amerikkalaistuneen brittisosioologi Michael Mannin historiallisen sosiologian puoleen.

Nojautuminen juuri Mannin työhön ei tietenkään ole ainoa mahdollinen suunta, josta yhteiskuntatieteiden välityskonseptiota voidaan etsiä. Yksi mahdollinen se kuitenkin on ja kannattaa siksi katsoa, mitä sen varaan rakentuvalla tutkimusohjelmalla on tarjottavanaan. Itse asiassa tällainen kokeileva lähestymistapa lienee käsillä olevassa kysymyksessä ainoa mahdollinen, koska kun etsitään yhteiskuntatutkimuksen eri alat silloittavaa välityskonseptiota, ollaan tekemisissä niin perustavien asioiden kanssa, että ei oikein ole uskottavaa, että voitaisiin ensin sopia yhteisistä kriteereistä, jotka välityskonseption on täytettävä ja sitten selvittää, mikä konseptio sopii kriteereihin parhaiten. Sen sijaan joudutaan hyväksymään se Hegelin Kantin tietoteoreettiseen kategorisointiin suuntaamaa ja pragmatismia ennakoivaa kritiikkiä mukaileva periaate, ettei oikein voi uida ennen kuin on mennyt veteen. Toisin sanoen, tutkimusohjelmat tuovat kriteerit tullessaan, mutta tämä ei silti synnytä täydellisen mielivallan tilaa, koska tutkimusohjelmia voidaan (kuten mm. Larry Laudan (1978) on pyrkinyt argumentoimaan) vertailla tarkastelemalla sitä, kuinka paljon ja kuinka kiinnostavia tuloksia kukin niistä pystyy generoimaan. Tämä

puolestaan edellyttää tutkimusohjelmien eksplikoimista ja soveltamista siihen määrään, että vertailulle on riittävästi materiaalia. Seuraavassa otan ensimmäiset askeleet tuohon suuntaan Mannin työhön perustuvan tutkimusohjelman osalta.

Mannin historiallinen sosiologia vaihtoehtoisena ratkaisuna

Michael Mannin tärkein teos on neliosainen *The Sources of Social Power*, jonka osat ovat: *A History of Power from the Beginning to A.D. 1760* (Volume 1, Mann 1986), *The Rise of Classes and Nation-States, 1760–1914* (Volume 2, Mann 1993), *Global Empires and Revolution, 1890–1945* (Volume 3, Mann 2012) ja *Globalizations, 1945–2011* (Volume 4, Mann 2013b). Ensimmäinen osa mukaan lukien teos kattaa viisi tuhatta vuotta vallan historiaa valtion synnystä nykypäivään ja tarjoaa merkittäviä empiirisen historiantutkimuksen tuloksia Rooman imperiumista ja sitä edeltävästä ajasta nykypäivään asti. Olen esitellyt teosta melko laajasti artikkelissani Heiskala 2015 ja käytän tässä osastossa hyväkseni tuota artikkelia kuvatakseni tiiviisti sen teoreettisen mallin, joka on Mannin empiiristen tutkimusten taustalla ja kiinnostaa meitä tässä yhteydessä enemmän kuin empiiriset tulokset.

Mann ei ole suuri teoretikko, ja hänelle tuottaa hankaluuksia käsittää teorian sellaista käyttöä, joka ei ole syntynyt empiirisen sosiaalitutkimuksen kontekstissa. Siksi hänen käsitteensä tapaavat olla metodologisia ideaalityyppejä, jotka tähtäävät sosiaalisten prosessien tulkintaan niin sanotun keskitason teorian alueella. Hän ei kuitenkaan pysty täysin välttämään kysymystä sosiaalisesta ontologiasta, vaikka pyrkiikin pitämään tämän tason teoreettiset sitoumuksensa vähäisinä, abstrakteina ja avoimina uudelleentulkinnalle.

Hänen mukaansa ihmiset ovat moninaisia päämääriä tavoittelevia olentoja. Teoillaan he luovat, sekä tarkoituksellisesti että huomaamattaan, sosiaalisia verkostoja, joihin heidän toimintansa uppoutuu. Näiden verkostojen varaan syntyy erilaisia

institutionaalisia organisaatioita, jotka antavat toimijoille valta-resursseja eli keinoja hallita ympäristöään haluttujen tavoitteiden saavuttamiseksi. On empiirisen yhteiskunta- ja historian-tutkimuksen tehtävä selvittää, miten tämä tapahtuu kunakin aikana ja eri paikoissa. Voidaan kuitenkin kehittää käsitteellisiä työkaluja, jotka ovat tutkimuksellisesti hyödyllisiä monissa eri yhteyksissä.

Tärkein tällaisista käsitteistä on valta. Sen käsitteellistämässä Mann (1986) on sukua Giddensille (1995) siinä mielessä, että kumpikin heistä kulkee vastavirtaan aikaansa ja oppialaansa nähden ja näkee Parsonsien valtakäsityksen eräissä suhteissa käyttökelpoiseksi. Valta-analyysin vakiintuneimissa muodoissa on ollut tapana nähdä valta niukkana resursina, josta käydään nollasummapeliä (esim. Mills 1956 ja Dahl 1957). Tällaisessa pelissä jokainen lisäys toimijan A vallassa on poissa toimijalta B ja päinvastoin. Mann myöntää tällaisen valta-analyysin muodon tärkeyden (missä hän eroaa Parsonsista, joka ei koskaan aivan löytänyt Millsin *The Power Elite* -teoksen punaista lankaa, kuten käy parhaiten ilmi tekstistä Parsons 1960) mutta katsoo Parsonsia seuraten, että kyseinen Mannin "distributiiviseksi vallaksi" nimittämä vallan muoto on vain ilmiön yksi puoli. Toinen puoli on "kollektiivinen valta". Käsitteellä Mann viittaa tapauksiin, joissa A ja B voivat yhteistoiminnalla lisätä yhteistä valtaansa suhteessa kolmansiin osapuoliin tai luontoon. Mannin sivilisaatiohistorian kuvaus jäljittää pitkälti kollektiivisen vallan määrässä tapahtuvia muutoksia, jotka johtuvat teknologisesta kehityksestä (esimerkiksi maatalouden, teollisuuden ja sotilasteknologian valankumoukset tai painoteknologia) tai sosiaalisen organisaation uusista muodoista (kuten roomalaiset legioonat, byrokraattinen organisaatiomalli tai demokratia). Hän katsoo, että tällaiset äkilliset lisäykset valtaresurssien määrässä ovat keskeisiä ymmärryksellemme historian kulusta, ja tästä syystä hän keskittyy tutkimuksissaan "eturintamiin" eli historiallisiin jaksoihin, jotka johtavat toimijoiden kollektiivisten valtaresurssien kasvuun. Lukijaa, joka pitää tätä kuvausta liian parsonslaisena

(vaikka Mann ei hyväksykään Parsonsin lineaarista evolutiionismia), saattaa helpottaa se, että Mann kiinnittää kasvavien kollektiivisten voimavarojen analyysinsa aina distributiivisen vallan analyysihin, joissa jotkut toimijat voittavat toisten hävitessä juuri kollektiivista valtaa kasvattavien innovaatioiden vuoksi. Lisäksi Mannin analyysin yleiseen osaan kuuluu kaksi muuta tärkeää erottelua: ekstensiivinen *vs.* intensiivinen ja autoritatiivinen *vs.* diffuusi valta. Ristiintaulukoimalla nämä syntyy nelikenttä, jossa armeija on esimerkkinä autoritatiivis-intensiivisestä vallan muodosta ja markkinavaihto ekstensiivis-diffuusista muodosta. Väliin jäävät ekstensiivis-autoritatiivinen muoto ja intensiivis-diffuusi muoto, joista voidaan antaa esimerkeiksi sotilaallinen imperiumi ja yleislakko.

Päämääräsuuntautuneella inhimillisellä toiminnalla on monia muotoja, eikä Mann usko, että kaikki muodot kattavan käsitteistön kehittäminen olisi mahdollista tai edes hyödyllistä. Hänen mielestään erilaisten kontekstien empiiriseen tutkimukseen tarvitaan kuitenkin yleistä käsitystä vallan erilaisista muodoista. Tällaista käsitystä hän hakee Weberiltä. Weber muunsi Marxin kaksikohtioisen perustan ja päällysrakenteen käsitteellisen kolmikoksi, joka koostuu taloudellisesta, kulttuurisesta (statukseen liittyvästä) ja poliittisesta (institutionaaliso-organisationalisesta) sfääristä. Weber höllensi myös Marxin käsitystä kausaalista determinaatista, joka kulki Marxin mukaan aina viime kädessä taloudellisesta perustasta ideologiseen ja oikeudelliseen päällysrakenteeseen. Weberin mukaan kausaalisten yhteyksien etsintä on empiirisen tutkimuksen asia: joskus asiat menevät juuri niin kuin Marx esitti, mutta toisinaan ne voivat tapahtua täysin päinvastaisella tavalla. Mann hyväksyy Weberin näkemyksen näiltä osin, mutta tulkitsee Weberin sfäärit sosiaalisen vallan eri muodoiksi ja jakaa (enimmäkseen toisen nykyisin osin syyttä epämuodikkaan klassikon, Herbert Spencerin, ansiosta) vielä Weberin poliittisen sfäärin kahteen erilliseen vallan muotoon: poliittiseen valtaan ja sotilaalliseen valtaan. Tämä jako tulee perustelluksi useampaan otteeseen Mannin kirjasarjan empiirisissä analyysissä, joista käy ilmi, että poliittinen ja sotilaallinen ympäristön kontrolli ovat usein

eronneet toisistaan, kuten tapahtui muun muassa Rooman imperiumin sekä toisen maailmansodan jälkeisen Länsi-Euroopan ja Japanin tapauksissa. Hän myös muuttaa termin ”kulttuurinen” termiksi ”ideologinen”, ja näin päädymme valtalähteiden englanninkielisiin nimityksiin perustuvaan IEMP-malliin (*ideological, economic, military, and political power*).

Mallissa *ideologinen valta* viittaa ”inhimilliseen tarpeeseen löytää perimmäinen tarkoitus elämässä, tarpeeseen muodostaa yhteisiä normeja ja arvoja sekä osallistua esteettisiin ja rituaalisiin käytäntöihin. [...] Uskonnot antavat eniten esimerkkejä [...] esimerkiksi liberalismiin, sosialismiin ja nationalismiin kaltaisten ideologioiden lisäksi.” Ideologinen valta voi levitä pääasiassa kahdella tavalla: ”Se voi olla sosiaalistilallisesti ’transsendenttia’. Toisin sanoen ideologia voi levitä yli taloudellisten, sotilaallisten ja poliittisten organisaatioiden rajojen. Toiseksi ideologia voi kiinteyttää olemassa olevaa valtaorganisaatiota luoden oman ’immanentin moraalinsa’.” (Mann 1993, 7). Lähinnä rituaalisesti vahvistettuja arvositoumuksia painottavasta määritelmästä huolimatta Mann on käsitellyt läpi uransa ideologian käsitteen alla myös kognitiivisia kulttuurisia kategorisointeja. Niinpä hän painotti jo kirjasarjansa ensimmäisessä osassa roolia, joka maailmanuskonnoilla on yleensä ollut, ja erityisesti roolia, joka kristinuskolla oli jaettuna maailmankuvana ja toiminnan kontekstina Rooman imperiumin romahtamisen jälkeisessä Euroopassa. Hyvän aikaa kulttuurisen käänteen jälkeen kirjoitetuissa sarjan uudemmissa osissa kulttuurinen kategorisointi vaikuttaa ideologisen vallan määrittelyyn siten, että Mann (2012, 7) lisää tähän valtalähteeseen kolmannen tekijän, patriarkaatin ja rasismien tapaiset ”institutionalisoidut ideologiat”.

Mannin *taloudellinen valta* sisältää markkinavaihdon, mutta ei rajoitu siihen. Niinpä taloudellinen valta juontuu ”tarpeesta hankkia, jakaa ja kuluttaa luonnonvaroja” (Mann 1993:7). Tässä termin ”taloudellinen” merkitys ylittää selvästi nykytaloustieteen uusklassisen kaanonin ja muistuttaa enemmän merkitystä, jossa Karl Polanyi ja poliittiset taloustieteilijät Smithistä

Marxiin käyttivät sitä. Kaikki nämä teoreetikot olivat markkinavaihdon lisäksi kiinnostuneita yhteiskunnan kokonaisuuden ja luokkasuhteiden uusintamisesta, missä he erosivat nykyisestä uusklassisesta taloustieteestä. Ensimmäisessä, vuonna 1986 julkaistussa osassa Mann korosti tätä kirjoittaen talouden organisaatiosta ”praksiksen kehinä”. Ajan kuluessa muoti kuitenkin muuttuu ja Mann luopui tästä Marx-väritteisestä terminologiasta vuonna 1993 julkaistussa teossarjan toisessa osassa. Taloudellisen vallan määritelmä on kuitenkin säilynyt samana kautta koko kirjasarjan, vaikka Mannin empiiriset analyysit eivät enää ensimmäisen osan jälkeen juuri kiinnitä huomiota tuotantovoimien kehitykseen.

Sotilaallinen valta on fyysisen voiman yhteisöllistä organisointia, ja *poliittinen valta* ”juontuu alueellisen ja keskitetyn sääntelyn hyödyllisyydestä. [...] Sisäpoliittisesti se on ’alueellisesti keskitettyä’; ulkoisesti siihen kuuluu geopolitiikka” (Mann 1993, 9). Tässä Mann eroaa Weberistä kahdella tavalla. Ensinnäkin hän tekee eron sotilaallisen ja poliittisen vallan välille viitaten tapauksiin, joissa nämä ovat vastoin Weberin ymmärrystä olleet toisistaan erillisiä. Tässä riittää viitata Euroopan Unioniin ja Mark Eyskensiin, joka vuonna 1991, juuri ennen Persianlahden sotaa, silloisena Belgian ulkoministerinä esitti kuuluisaksi tulleen kiteytyksen, jonka mukaan ”Eurooppa on taloudellinen jättiläinen, poliittinen kääpiö ja sotilaallinen mato”, joka toimii Yhdysvaltain sotilaallisen suojan turvin. Toiseksi Mann jättää poliittisen vallan tutkimuksen ulkopuolelle Weberin poliittisen herruuden (*Herrschaft*) lukuisat instituutiot ja varaa termin ”poliittinen valta” koskemaan vain valtioiden analyysia. Kolmantena relevanttina tekijänä on mainittava, että Mann on kirjasarjansa edistyessä muuttanut hieman sotilaallisen vallan määritelmää. Ensimmäisessä osassa hän määritteli Spenceriä seuraten kaikki *corvee*-työn muodot (eli sellaisen traditioon perustuvan pakkotyön muodot, jolla rakennettiin Egyptin pyramidit ja Rooman imperiumin valtatietieverkosto ja josta agraarin Euroopan aateliston suuri vauraus rahvaaseen verrattuna kumpusi) järjestetyksi fyysiseksi voimankäytöksi, mutta kolman-

nesta osasta eteenpäin hän alkaa korostaa enemmän sotilaallisen voimankäytön kuolettavuutta ja alleviivaa, että sen viesti on kaikkialla ”jos vastustat, kuolet” (Mann 2012, 11).

On olennaista havaita, että Mannille IEMP-malli on analyyttinen työväline, ei rakenteellinen kuvaus yhteiskunnasta. Valtion synnyn jälkeen kaikissa yhteiskunnissa on luultavasti ollut kaikkien neljän valtalähteen elementtejä, mutta on empiirisen tutkimuksen kysymys selvittää, mitkä vallan muodot ovat olleet läsnä missäkin yhteiskunnassa ja missä määrin institutionalisoituneina ja mitkä muodot ovat eläneet tai elävät toisten huokosissa odottaen mahdollisuutta päästä kukoistamaan. IEMP-mallin asema on siis varsin erilainen kuin perusta/päällysrakenne-erottelun Marxilla, AGIL-skeeman Parsonsilla tai järjestelmät/elämismaailma-jaon Habermasilla. Mann painottaa, että ”yhteiskunnat ovat paljon *kaottisempia* kuin teoriamme niistä” (Mann 1986, 4) ja ymmärtää käsitteensä analyyttisinä välineinä, joilla ”tulla toimeen ihmisyyhteiskunnaksi kutsutun mallintuneen kaaoksen [*patterned mess*] kanssa” (Mann 1993, 4). Tästä johtuen hän sanookin, että ”IEMP-mallini ei kuvaa jakautumista neljään ’alajärjestelmään’, ’tasoon’ tai ’dimensioon’, käyttäkseni yhteiskuntateoreetikkojen suosimia geometrisiä termejä. Se muodostaa pikemminkin analyyttisen lähtökohdan käsitellä kaaosta. Neljä valtalähdettä tarjoavat erillisiä ja mahdollisesti tehokkaita organisatorisia keinoja, joilla ihmiset voivat tavoitella päämääriään. Mutta se, mitkä keinot otetaan käyttöön ja millaisina yhdistelminä, riippuu jatkuvasta vuorovaikutuksesta yhtäältä historiallisesti annettujen vallan konfiguraatioiden ja toisaalta niistä ja niiden välisistä suhteista kehkeytyvien tekijöiden välillä.” (Mann 1993, 10.)

Jos nyt tarkastelemme edellä kuvattua IEMP-mallia sellaisena välityskäsitteistönä, joka on tarjolla ratkomaan niitä yhteiskuntatieteiden pirstaloitumisen ongelmia, joista *Open the Social Sciences* -raportti puhuu, havaitsemme, että sillä on puoleltaan selkeitä etuja verrattuna sekä raportin että Wallersteinin itsensä esittämiin ratkaisuyrityksiin. Se on ensinnäkin sisällöllinen tutkimusohjelma, joka kattaa kaikkien kolmen ”perus-

yhteiskuntatieteen” alueet. Toiseksi linkki historiaan ja näin aikaan on olemassa. Kolmanneksi Mannin oma neliosainen kirjasarja on osoitus siitä, että ohjelman käsitteistöä voidaan menestyksekkäästi soveltaa hyvin erilaisten historian aikakausien kuvaukseen. Näin sillä on puolellaan se välityskäsitteistölle tärkeä ominaisuus, että se ainakin tässä suhteessa on relevantti useita erilaisia yhteiskuntatutkimuksen kysymyksiä tarkasteltaessa.

Etujen lisäksi esitykseen sisältyy myös ongelmia. Ensinnäkin käsitteistö kulttuurin kuvaukseen on kapea ja kömpelö. Toiseksi, jos ohjelman sovellusalaa halutaan laajentaa yli Mannin oman kirjasarjan niin, että se toimisi yleisenä yhteiskuntatutkimuksen ohjelmana, poliittisen vallan rajausta pelkätään valtiotasolle ja keskittyminen pelkkiin sotilasorganisaatioihin väkivallan analyysissä ovat molemmat seikkoja, jotka joudutaan arvioimaan uudelleen. Kolmanneksi, on mietittävä ohjelman ajankohtaisuutta. Mann itse sanoo kirjasarjansa toistaiseksi viimeisessä osassa, että aikakautemme yhteiskuntatieteen tärkein tehtävä on kehittää välineet ympäristökriisin analysoimiseen ja ratkaisujen etsimiseen ympäristökriisin syvenemisen välttämiseksi. Hänen sosiaalisen vallan tutkimusohjelmansa ei kuitenkaan näytä tarjoavan tähän riittäviä välineitä. Myös aikakauden ydinongelmiin tarttuvissa käsitteissä on siis kehittämistä. Esitän seuraavassa osastossa yhden vaihtoehdon edetä tällaisen kehittämisen tiellä.

IEMP-mallista NACEVP-malliin

Jotta Mannin käsitteistön käyttöalue laajenisi, muotoilen sitä edellä mainituissa suhteissa uudelleen. Aloitan lisäämällä malliin kaksi sellaista uutta valtalähdettä, jotka lisäävät mallin kykyä tarttua ympäristöongelmiin ja ylipäätään todellisuuden materiaaliseen ominaislaatuun.

Ehdotan, että ensinnäkin, laajennamme vallan käsitettä niin, että se kattaa sosiaalisen vallan (IEMP) lisäksi myös kaikki valtaresurssit, jotka perustuvat esineistöön, infrastruktuuriin ja niitä kehittäviin tieteen ja tekniikan kaltaisiin traditioihin, joita

voisimme yhdessä kutsua *artefaktuaaliseksi vallaksi*. Toiseksi, jatkamme lisäämällä malliin vielä myös *luontoon perustuvan vallan* (*natural power*), joka viittaa ensisijaisesti (1) asuinalueen, (2) perimän ja (3) väestön kokoonpanon mukaan varioiviin resursseihin selviytyä valtapeleissä (vallan distributiivinen aspekti) tai kollektiivisesti tuottaa toivottuja tuloksia (vallan kollektiivinen aspekti).

Tällainen muotoilu tuottaa malliin käsitteet, joiden avulla voidaan analysoida mm. Mannin itsensäkin nyky-yhteiskuntatieteen tärkeimpänä ongelmana pitämää ympäristökriisiä. Samalla se kuitenkin edellyttää myös huomattavan laajan valtakäsitteen omaksumista. Sen myötä ei kuitenkaan päädytä mieltömyyksiin. Vaikka useimmat valtateoreetikot Weberistä Foucault'hon operoivat pelkän sosiaalisen vallan alueella, käytämme termiä *power* myös laajemmin mm. ilmauksessa *electric power*. Uudelleenmuotoilulla on siis esikuvia, joiden rohkaisemana siihen voidaan ryhtyä, mutta kannattaako se? Tämän arvioimiseksi on syytä analysoida kahta kysymystä. Ensinnäkin, onko ehdotetulla uudella puhetavalla saavutettavissa joitain merkittäviä etuja? Toiseksi, onko olemassa joku genealoginen syy sille, että puhetapa monista silti tuntuu vieraalta?

Ennen kuin tarkastelemme ensimmäistä näistä kysymyksistä, muotoillaan vielä Mannin mallia uudelleen kolmessa suhteessa: *Laajennetaan ideologinen valtalähde kulttuuriseksi* seuraten "kulttuurisen käänteän" henkeä. Tällöin kulttuurista valtaa voivat Mannista poiketen edustaa paitsi opettajien, toimittajien ja papiston kaltaiset weberiläiset "kantajaryhmät" myös erilaiset muut semiotiikkojen analysoimat merkkisuhteet, joilla ei välttämättä tarvitse olla organisoitunutta kantajaryhmää. (Heiskala 2000 ja 2003; Kilpinen 2000; Gronow 2008.) *Laajennetaan sotilaallinen valtalähde väkivaltaan liittyväksi valtalähteeksi*, jolloin sen piirissä voidaan analysoida armeijoiden ja poliisin lisäksi myös muilla kuin valtiollisella tasolla esiintyvää jollain tavalla organisoitunutta väkivaltaa (mm. puolisoitilaallisia joukkoja, moottoripyöräkerhoja, jengejä sekä vakiintuneeseen traditioon perustuvaa koulukiusaamista tai perheväkivaltaa). *Palautetaan poliittisen vallan piiriin valtioiden lisäksi myös muut poliittiset*

yksiselitteisen marxilaiseen tutkimusohjelmaan mutta etsivät silti tapaa saavuttaa sen tyyppisiä kokonaisyhteiskunnallista kehitystä kuvaavia tuloksia, joita marxilainen tiede oli luvannut. Silloin puhuttiin tarpeesta "historiallisen materialismin rekonstruktion" (mm. Habermas 1975; Eder 1980; Giddens 1981). Muotiherkissä yhteiskuntatieteissä tämä virtaus kuitenkin hautautui nopeasti mm. "kulttuurisen käänteeseen" ja postmodernisuuskeskustelun alle ilman että kukaan oikeastaan tarkoitti sitä. Samalla unohtuivat tärkeät tieteenkriitikit, jotka kiinnittivät huomiota siihen seikkaan, että ns. "porvarilliselta yhteiskuntatieteeltä" puuttuivat tavat käsitellä yhteiskunnallisesti seurauksellisia materiaalisia ilmiöitä (Therborn 1976; Clarke 1991). Jos nämä kriitikit yhdistetään Wallersteinin huoliin, päädytään huomattavan laajakantoiseen huomioon. Havaitaan nimittäin, että Wallersteinin kuvaaman uuden yhteiskuntatieteiden kentän kolmea perusyhteiskuntatiedettä yhdisti balkanisoitumisen lisäksi *objektiivinen idealismi*. Ne asettivat Weberin sosiologian tavoin tutkimuskohteeksi "sosiaalisen toiminnan" ja vaativat Durkheimin tavoin, että "sosiaalisia faktoja" on selitettävä vain toisilla sosiaalisilla faktoilla (Weber 1922; Durkheim 1895). Pyrkimykset tuoda naturaalisena ja artefaktuaalisena vallan kaltaisia käsitteitä yhteiskunta-analyysiin törmäävät tähän sananomukaisesti vuosisataiseen perinteeseen ja tuntuvat siksi intuitiivisesti oudoilta. Tarve luoda käsitteistöjä, jotka vievät eteenpäin ympäristökriisin kaltaisten ilmiöiden materiaalisesta aspektista sisältävien ilmiöiden tutkimuksessa viittaa kuitenkin siihen, että viimeistään nyt on aika alkaa kehittää yhteiskuntatiedettä, joka ei ole idealistista.³

³ NACEVP-mallin perusteleminen ympäristökriisin ajankohtaiseksi tekemillä aikakauden tarpeilla ei tarkoita sitä, etteikö malli olisi tarpeen myös muiden aikakausien yhteiskuntakehitystä analysoitaessa. Kysymyksen on samalla tavalla yleiseksi jäsenyskäsitteistöksi tarkoitettu yhteiskuntatieteellisestä kuvausmallista kuin Mannin alkuperäinen IEMP-mallikin. Viittauksilla ympäristökriisiin olen vain pyrkinyt vakuuttamaan myös epäilevät Tuomaat, koska on selvää, että

Tässä ideani. Seuraavassa osastossa pyrin vielä havainnollistamaan sen luonnetta ja hyödyllisyyttä myös muiden kuin välittömästi ympäristöön ja teknologiaan liittyvien yhteiskuntatutkimuksen kysymysten tarkastelussa.

Elaboraatio: kuinka NACEVP-malli selittää populismin nousua?

Olen eri yhteyksissä koettanut tiiviimmin tai laajemmin osoittaa edellä kehitellyn mallin relevanssia analysoitaessa ympäristöongelmia ja sukupuolijärjestelmää (Heiskala 2015), poliittista koordinaatiota Euroopan Unionissa (Heiskala 2018a) ja sosiaalisia innovaatioita (Heiskala 2018b). Tässä viimeisessä osastossa pyrin samanlaiseen käsitteistön relevanssin tiiviiseen elaborointiin tarkastelemalla populismin viimeaikaista nousua lähes kaikissa OECD-maissa. Kuinka sitä tulisi analysoida?

Ensin on luonnollisesti määriteltävä populismi. Sillä tarkoitetaan usein poliittista oppia, jossa argumentaatioketjut ovat tunteenomaisia ja poikkeuksellisen lyhyitä ja vastustajien on siksi vaikea argumentoida niitä kumoon, koska myös vastaargumentoinnilta edellytetään samanlaista kompleksisuuden puutetta ja tunteenomaisuutta. Tämä piirre liittyykin usein populistisiin liikkeisiin, mutta tässä pidän Mülleriä (2016) seuraten populismin varsinaisena määrittelevänä piirteenä sitä, että se on poliittinen liike, joka seuraa sellaista karismaattista johtajaa, joka puhuu kansan nimissä mutta jakaa aina kansan oikeaoppiseen sisäryhmään ja pettureista muodostuvaan ulkoryhmään, joka ei kuulu "todelliseen" kansaan. Näin liikkeen retoriikka onnistuessaan voi kääntää vastustajiaan vastaan "koko kansan" auktoriteetin. Tällä määritelmällä varustettuina

meidän aikakautemme kysymyksessä ollessa työskentely sellaisilla yhteiskuntatutkimuksen malleilla, jotka eivät tarjoa käsitteitä luonnon ja artefaktuaalisen todellisuuden analyysiin ei ole vain makuasia tai kauneusvirhe vaan katastrofi aikakauden teorian luomisen kanalta.

voimme käydä analysoimaan populismin nousua NACEVP-mallin avulla.

NACEVP-mallin kaltaisten mallien ideana on välttää reduktionismi. Populismin nousua tarkasteltaessa reduktionistisista selityksistä ei ole pulaa. Mallin kunkin kuuden valtalähteen osalta on löydettävissä tulkinta, joka koettaa palauttaa tarkasteltavan ilmiön yksinomaan siihen. Seuraavassa pyrin kuitenkin ylittämään sosiobiologisen reduktionismin, (kommunikatio)teknologisen reduktionismin, kulttuurisen konstruktionismin, taloudellisen determinismin eri muotojen, väkivalta-resurssireduktionismin ja yksipuolisten politiikkaselitysten suoraviivaisuuden ja näyttämään millä tavalla kaikki kuusi valtalähdettä tarvitaan kontribuoimaan populismin nousun (ja myös useimpien muiden yhteiskunnallisten ilmiöiden) selittämiseen. Samalla käy ilmi, millä tavoin tällainen monipuolinen käsitteistö mahdollistaa sekä maiden välisten yhtäläisyyksien että erojen ottamisen huomioon analyyseissa.

Siis: miksi käytännöllisesti katsoen kaikki OECD-maat ovat viime aikoina kokeneet potentiaalisesti väkivaltaisen poliittisen intressiartikulaation liikkeen ja miksi tämä liike on syntynyt ja saanut kannatusta juuri nyt?

N: Ihmislaji on evoluutiobiologien mukaan taipuvainen (1) hierarkkiseen organisoitumiseen sekä (2) ulkoryhmään kohdistuvaan aggressioon yhdistyneenä sisäryhmään kohdistuvaan solidaarisuuteen (Laland & Brown 2011). Tämä on ihmislajin perimään liittyvä vakioinen tekijä tarkastelujaksolla. Riippuu kuitenkin muista mallissa huomioiduista tekijöistä, millä tavalla mainitut piirteet aktuaalistuvat tai jäävät aktuaalistumatta missäkin historiallisessa tilanteessa.

A: Sosiaalisen median mahdollistavien teknologioiden kehitys on tuottanut uuden kommunikaatiotilanteen, jossa tiedonvälityksen vakiintuneet hyvää makua ylläpitävät portinvartijarakenteet heikkenevät radikaalisti samalla kun viestien levittäminen lähes kustannuksitta on tullut mahdolliseksi kenelle tahansa. Tällaiset tiedonvälitysjärjestelmän muutokset ovat aina historiassa merkinneet isoja muutoksia: ns. sarana-aika-teesin

mukaan kirjoituksen ja lukutaidon leviäminen tuotti maailmanuskonnot vuosien 600 eaa. – 600 jaa. välisenä aikana, koska se mahdollisti opillisen kodifikaation pitämisen aiempaa vakaampana (ks. Bellah & Joas 2012); kirjapainotaidon kehitys tuotti uskonpuhdistuksen, kapitalismin ja modernit valtiot (Anderson 1991); radio ja elokuva tuottivat I ja II maailmansodan palvelemaansa valtiota rakastavat sotajoukot ja samalla myös laajalle levinneen sosialismin ja fasismin (Mann 1993, 2004, 2005 ja 2012b) ja tuttu on myös teesi, jonka mukaan TV tuotti 60-luvun. Vastaavalla tavalla sosiaalinen media näyttää nyt tuottaneen mm. perussuomalaiset, Brexitin ja Trumpin. On kuitenkin huomattava, että vaikka Marshall McLuhan (1964) kiinnitti huomiota tärkeään seikkaan sanoessaan, että ”väline on viesti”, välineen kapasiteettien aktuaalistuminen riippuu muista yhteiskunnallisen vallan muodoista.

C: Useimpien OECD-maiden semiosfääri on sisäisesti ristiiriitainen. Vaikka vapauden, tasa-arvon ja ihmisoikeuksien universaalit ideaalit ovat korkealle arvostettuja, myös monia selvästi näitä ihanteita ryhmäkuntalaisempia pyrintöjä etsiä perheen, suvun, ammattiryhmän tai paikallisyhteisön etua ulkoryhmän kustannuksella ymmärretään hyvin ja arvostetaan korkealle. Riippuu muista valtalähteistä milloin universaalit ideaalit voittavat partikulaariset ja milloin taas käy päinvastoin.

E: Neuvostoliiton romahdus tuhosi kapitalismin vastavoiman ja loi neoliberalistisen globalisaation aallon. Tämä johti asetelmaan, jossa työväenluokan yläpää ja keskiluokan ala- ja keskisekvenssi ovat joutuneet tilanteeseen, jossa ne (1) häviävät aineellisia etuja joko absoluuttisesti tai suhteellisesti ja ennen kaikkea (2) ovat menettäneet turvallisuuden tunteensa. Tällaisessa tilanteessa aktuaalistuu logiikka, jolla Talcott Parsons (1964) selitti II maailmansodan aikana USA:n armeijalle fasismin nousua: Moderneissa yhteiskunnissa kaikki kansalaiset ovat keskenään tasa-arvoisia. Yhteiskunnallisten etujen jako perustuu kuitenkin suoritus pohjaiseen kilpailuun. Tässä kilpailussa kaikki tuntevat asemansa uhatuksi eivätkä kaikki voi voittaa. Yhteiskuntaa luonnehtii siksi ”vapaana leijuva aggressiivi-

suus”. Kriisitilanteessa ja taitavalla demagogialla se on kääntävissä jotain erityisryhmää vastaan. Natsisaksassa tämä ryhmä olivat juutalaiset. Huomattavasti lievemässä muodossa mutta silti samalla mekanismilla Suomessa aggressio kääntyy ”maahanmuuttajiin”, ”suvakkeihin”, ”työpinnareihin” ja miksipä ei myös ”finanssihuijareihin”.

V: Tällaisessa tilanteessa yhteiskuntarauhan säilyminen riippuu (1) valtion kyvystä pitää yllä väkivaltamonopolia ja (2) tämän monopolin lakiin perustuvasta legitimiisyydestä. Näistä jommankumman rapautuminen johtaa puolisoitilaallisten joukkojen syntyyn ja keskinäiseen taisteluun, joka voi kehittyä vallankumoukseksi tai täysimittaiseksi sisällissodaksi. OECD:n ulkopuolisia esimerkkejä tästä olemme nähneet mm. Syyriassa, Georgiassa, Ukrainassa ja Turkissa, mutta OECD-maatkaan eivät ole turvassa tilanteen väkivaltaiselta kärjistykseltä kuten olemme viimeksi voineet havaita USA:n Charlottesvillen rasisetikokoontumisesta ja sen jälkimainingeista.

P: Poliittisen järjestelmän tehtävänä on huolehtia yhteiskunnallisen turvallisuuden ja rauhan säilymisestä. Sen kyky selviytyä tästä tehtävästä riippuu (1) julkisen organisaation toiminnan sujuvuudesta, (2) sen kansalaishyväksyntään pohjautuvasta legitimiisyydestä ja (3) siitä kontingentista seikasta ilmaantuko vaiko ei karismaattinen poliittinen johtaja, joka soveltaa populistista strategiaa puhua kansan nimissä vaikka samalla jakaa kansan oikeaoppiseen sisäryhmään ja pettureista muodostuvaan ulkoryhmään, joka ei kuulu ”todelliseen” kansaan (Müller 2016). Tässä suhteessa eri maat eroavat toisistaan tavalla, joka edellyttää empiirisiä kuvauksia.

Yhteenveto

Edellä olen todennut, että Immanuel Wallerstein on *Open the Social Sciences* -raportilla ja siihen liittyvillä julkaisuilla tehnyt yhteiskuntatieteilijöiden yhteisölle suuren palveluksen osoittaessaan, että yhteiskuntatutkimus usein toimii perusteettoman kapeiksi muotoutuneiden ja toistensa kanssa kommunikointien tieteenalojen kautta ja herättämällä keskustelua siitä,

kuinka asiantila voitaisiin korjata niin, että päästäisiin holistisempaan yhteiskuntatutkimuksen paradigmaan. Samalla olen myös huomauttanut, että asiasta käytävän keskustelun legitimoimisen ja edistämisen lisäksi emme kuitenkaan saa Wallersteinilta enempää, koska hänen omat yrityksensä holistisen yhteiskuntatutkimuksen paradigman synnyttämiseksi eivät ole riittävän laaja-alaisia ja vakuuttavia.

Olen siksi jatkanut keskustelua tukeutuen Michael Mannin uusweberiläistä historiallista sosiologiaa jäsentävään IEMP-malliin, joka erottaa toisistaan ideologisen (I), taloudellisen (E), sotilaallisen (M) ja poliittisen (P) vallan. Malli on kehitetty jäsentämään pitkää historiallista kertomusta sosiaalisten valtaressurssien lisääntymisestä ja vallan muotojen konfiguraatioiden vaihtelusta ihmiskunnan historian kulussa. Tämä on itsessään varsin laaja tehtävä, mutta pyrkimys rakentaa mallin pohjalle holistisen yhteiskuntatutkimuksen ohjelma edellyttää sen laajentamista entisestään. Tässä tarkoituksessa olen kehittänyt mallia edelleen NACEVP-malliksi. Se lisää sosiaalisten valtalähteiden joukkoon kaksi uutta ei-sosiaalista valtalähdettä eli luonnollisen vallan (N) ja artefaktuaalisen vallan (A). Lisäyksiä olen perustellut aikakautemme luonteella, joka tekee ajankohtaisiksi sellaiset yhteiskuntatutkimuksen käsitteistöt, jotka kykenevät sosiaalisen vuorovaikutuksen lisäksi käsittelemään ympäristöongelmia ja todellisuuden materiaalista puolta ylipäättään. Lisäksi olen laajentanut ideologisen valtalähteen kulttuuriseksi (C), sotilaallisen väkivaltaan ylipäättään liittyväksi (V) ja poliittisen – Weberiä tässä seuraten – myös muihin herruusyhteenliittymiin kuin valtiolliseen valtaan (P). Näin on syntynyt malli, jota tarjoan kandidaatiksi holistisen ja aikakaudellemme relevantin yhteiskuntatutkimuksen jäsenyskäsitteistöä etsittäessä. Edellisessä osastossa olen lisäksi tiiviisti elaboroinut NACEVP-mallin tutkimuskäyttöä tarkastelemalla sitä, kuinka populismin nousun selitykset tulisi sen perspektiivistä rakentaa.

Näin keskustelussa on päästy lähtökuopista. On esitetty yksi mahdollinen malli holistisen yhteiskuntatutkimuksen paradigmaksi ja elaboroitu sen soveltamista yhdellä esimerkillä.

Seuraavat askeleet liittyvät mallin kehittämiseen edelleen, sen tutkimuskäytön laajentamiseen sekä mallin ja sen etujen ja haittojen vertaamiseen muihin vaihtoehtoisin holistisen yhteiskuntatutkimuksen ohjelmiin. Odotan kaikkia kolmea innolla. Lisäksi on tietysti mahdollista, että keskusteluun ilmaantuu myös kannanottoja, joissa holistisia ja moniaineksisiä malleja ylipäättään pidetään ongelmallisina, koska kapeammat mallit voivat joissain tapauksissa tarjota paremman mahdollisuuden esitettävien väitteiden testaamiseen ja niiden seurausten tarkkaan arvioimiseen. Tällaisilla puheenvuoroilla onkin varmasti paikkansa, koska ei kaiken yhteiskuntatutkimuksen tietenkään tarvitse olla holistisen yleiskatsauksellista. Silti pidän kiinni siitä, että ilman holistisen yleiskatsauksellisia tutkimusohjelmallisia malleja ei yhteiskuntatutkimuksesta ole juuri mihinkään silloin, kun on kohdattava ympäristökriisin kaltaisia aikakaudellemme luonteenomaisia kohtalokkaita ongelmia. Siksi on tärkeää, että holististen käsitteistöjen laadintaan ja testaamiseen kiinnitetään huomiota, vaikka samalla on selvää, ettei kaikkien yhteiskuntatutkijoiden tarvitse keskittyä juuri tähän asiaan.

Tampereen yliopisto

Kirjallisuus

- Anderson, Benedict (1991) *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Revised edition.* London: Verso.
- Bellah, Robert N. & Joas, Hans (toim.) (2012) *The Axial Age.* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Carduso, Fernando Henrique & Faletto, Enzo (1979) *Dependency and Development in Latin America.* Berkeley: University of California Press.
- Castells, Manuel (1996) *The Information Age: Economy, Society, Culture. Volume I: The Rise of Network Society.* Oxford: Blackwell.
- Clarke, Simon (1991) *Marx, Marginalism and Modern Sociology: From Adam Smith to Max Weber.* Hampshire: Palgrave.
- Dahl, Robert A. (1957) The Concept of Power. *Behavioral Science* 2 (3), 201–215.

- Durkheim, Émile (1982 [1895]) *The Rules of Sociological Method*. New York: The Free Press.
- Eder, Klaus (1980) *Die Entstehung staatlich organisierter Gesellschaften. Ein Beitrag zu einer Theorie sozialer Evolution*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Frank, Andre Gunder (1971 [1967]) *Kapitalismi ja alikehitys Latinalaisessa Amerikassa*. Helsinki: Tammi.
- Giddens, Anthony (1981) *A Contemporary Critique of Historical Materialism. Volume 1: Power, Property, and the State*. London: Macmillan.
- Giddens, Anthony (1995) Power in the writings of Talcott Parsons. Teoksessa Giddens: *Politics, Sociology and Social Theory: Encounters with Classical and Contemporary Social Thought*. Cambridge: Polity.
- Gronow, Antti (2008) Not by rules or choice alone: a pragmatist critique of institution theories in economics and sociology. *Journal of Institutional Economics* 4 (3), 351–373.
- Habermas, Jürgen (1975) Towards a reconstruction of historical materialism. *Theory and Society* 2 (3), 287–300.
- Heiskala, Risto (1998) Arvostelu kirjasta Immanuel Wallerstein et al.: "Open the Social Sciences: Report of the Gulbenkian Commission on the Restructuring of the Social Sciences". *Acta Sociologica* 41 (2), 188–191.
- Heiskala, Risto (2000) *Toiminta, tapa ja rakenne. Kohti konstruktionistista synteesiä yhteiskuntateoriassa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Heiskala, Risto (2003) *Society as Semiosis. Neostructuralist Theory of Culture and Society*. Frankfurt am Main and New York: Peter Lang.
- Heiskala, Risto (2015) Michael Mannin maailmanhistoria ja vallan muodot. *Tiede & edistys* 40 (3), 224–246.
- Heiskala, Risto (2016) Uusi taloussosiologia: globalisaatio, instituutiot ja kulttuuri. Teoksessa Risto Heiskala & Akseli Virtanen (toim.): *Talous ja yhteiskuntateoria. Osa II*. Helsinki: Gaudeamus, 143–185.
- Heiskala, Risto (2018a) Future challenges of the EU: Five scenarios from collapse and marginalization to the emergence of a federal empire. Teoksessa Risto Heiskala & Jari Aro (toim.): *Policy Design in the European Union. An Empire of Shopkeepers in the Making? Palgrave* (painossa).
- Heiskala, Risto (2018b) Innovations, power and marginalization. Teoksessa Alex Nicholls & Rafael Ziegler (toim.): *Creating Economic Space for Social Innovation*. Oxford University Press (hyväksytty julkaistavaksi).

- Kilpinen, Erkki (2000) *The Enormous Fly-Wheel of Society. Pragmatism's Habitual Conception of Action and Social Theory*. Helsinki: Research Reports of the Department of Sociology, No 235.
- Laland, Kevin N. & Brown, Gillian (2011) *Sense and Nonsense: Evolutionary Perspective on Human Behaviour*. Oxford: Oxford University Press.
- Laudan, Larry (1978) *Progress and Its Problems*. Berkeley: University of California Press.
- Mann, Michael (1986) *The Sources of Social Power: Volume 1, A History of Power from the Beginning to A.D. 1760*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, Michael (1993) *The Sources of Social Power: Volume 2, The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, Michael (2004) *Facists*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, Michael (2005) *The Dark Side of Democracy. Explaining Ethnic Cleansing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, Michael (2012) *The Sources of Social Power: Volume 3, Global Empires and Revolution, 1890-1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, Michael (2013a) The end may be nigh, but for whom? Teoksessa Wallerstein, Immanuel et al.: *Does Capitalism Have a Future?* Oxford: Oxford University Press, 37–69. (Suom. *Onko kapitalismilla tulevaisuutta?* Tampere: Vastapaino, 2014).
- Mann, Michael (2013b) *The Sources of Social Power: Volume 4, Globalizations, 1945-2011*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McLuhan, Marshall (1964) *Understanding Media. The Extensions of Man*. New York: McGraw Hill.
- Mills, C. Wright (1956) *The Power Elite*. London: Oxford University Press.
- Müller, Jan-Werner (2016) *What is Populism?*. University of Pennsylvania Press.
- Parsons, Talcott (1937) *The Structure of Social Action*. Glencoe, Illinois: The Free Press.
- Parsons, T. (1960) The distribution of power in American society. Teoksessa Parsons, *Structure and Process in Modern Societies*. Glencoe, Illinois: The Free Press, 199–225.
- Parsons, Talcott (1964) *Social Structure and Personality*. Glencoe, Illinois: The Free Press.

- Therborn, Göran (1976) *Class, Science and Society. On the Formation of Sociology and Historical Materialism*. London: NLB.
- Wallerstein, Immanuel (1974) *The Modern World-System I. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. San Diego: Academic Press.
- Wallerstein, Immanuel (1980) *The Modern World-System II. Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750*. San Diego: Academic Press.
- Wallerstein, Immanuel (1987) *Historiallinen kapitalismi*. Tampere: Vastapaino (engl. alkuteos 1983).
- Wallerstein, Immanuel (1989) *The Modern World-System III. The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1840*. San Diego: Academic Press.
- Wallerstein, Immanuel (1991) *Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth Century Paradigms*. Cambridge: Polity.
- Wallerstein, Immanuel (2004) *World-systems Analysis: An Introduction*. Duke University Press.
- Wallerstein, Immanuel (2011) *The Modern World-System IV. Centrist Liberalism Triumphant, 1789-1914*. Berkeley: University of California Press.
- Wallerstein, Immanuel et al. (1996) *Open the Social Sciences. Report of the Gulbenkian Commission on the Restructuring of the Social Sciences*. Stanford: Stanford University Press.
- Weber, Max (1978 [1922]) *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology*. Toim. Guenther Root ja Claus Wittich. Berkeley: University of California Press.

